

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (79000, Львів, вул. Університетська, 1)

NATALIA KOVALISKO,

Doctor of Sciences in Sociology, Professor at the Department of Sociology, Faculty of History, Ivan Franko National University of Lviv (1, Universytetska St., Lviv, 79000)
kovalisko@mail.lviv.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>

СЕРГІЙ МАКЕЄВ,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

SERHII MAKEIEV,

Doctor of Sciences in Sociology, Head of the Department of Social Structures, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)
smakeev950@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4418-8741>

Соціологія соціальної структури покоління

Увага дослідників до соціологічних понять підпорядковується не в усьому очевидним правилам, іноді зростаючи, а часом поступаючись глибокій байдужості, подібній до забуття. Якщо не говорити про літературу з історії, маркетингу, менеджменту, педагогіки та психології, то в нашій дисципліні статті та книги з винесеним у назву поняттям «покоління» в останні два десятиліття трапляються куди частіше, ніж раніше. Достовірність такого стибу тверджень засвідчують не тільки твердження авторів, а й складені ними доволі докладні бібліографії, хай навіть до причин цього явища не заведено доскіпуватися [Bristow, 2016: pp. 1–18; Connolly, 2019: pp. 153–154].

Утім, вочевидь тонус інтересу соціологів до проблеми поколінь зазвичай підвищується щоразу, коли уявнюється або ж із необхідністю очікується перехід від одного стану суспільства до іншого. Що найчастіше є наслідком особливих Подій — зазвичай революцій, війн, явищ на кшталт розпаду імперій

чи виникнення нових держав, а нині ще й небачених темпів зміни технологій виробництва і комунікацій. Так формуються покоління із кількох вікових груп («воєнне покоління», наприклад). Коли непростежуваним чином масово відчувається нетривкість соціальних структур і старих, вочевидь геть спрацьованих і надалі нестерпних порядків владарювання, визнання, значущості, коли можливості, що раніше вважалися нереальними, видаються здійсненими. Коли подією розпаду величезної країни переривається унікальний проект лонгїтюдного дослідження під керівництвом М. Тітми про життєвий шлях тих, хто народився у другій половині 60-х років минулого століття в СРСР. Коли виникає впевненість, що «покоління» нібито і є той концепт, що дасть змогу якщо не зрозуміти, то принаймні частково прояснити конфліктно-розбудовчу алхімію змін політичних, економічних, соціально-культурних ландшафтів.

Для ілюстрації пошлемося на передчуття «іншого часу і нового покоління» як реакцію російських і польських дослідників на події, колізії та факти останнього десятиліття ХХ століття, зокрема, на змістовну публікацію про поняття «покоління» Б. Дубіна і наведену там бібліографію праць його колег зламу століть і здебільшого, на жаль, недоступних нам франкомовних праць, що їм передували [Дубин, 2002]. Згадаймо також узагальнювальну колективну монографію за редакцією Ю. Левади і Т. Шанина [Левада, Шанин, 2005], публікацію В. Магуна про революцію домагань молоді [Магун, 1998], книгу В. Радаєва про покоління мілленіалів [Радаєв, 2019]. У цьому ж шерезі наведені у працях Т. Шанина [Шанин, 2005] та Ю. Левади [Левада, 2001] аналітичні огляди метафор і концептуалізацій проблеми поколінь, що повною мірою зберігають пізнавальну значущість і наукову переконливість, так само, як і емпіричні дослідження в рамках проекту «Поляки» під керівництвом В. Адамського (докл. див.: [Заборовский, 2005]).

У вітчизняній соціології багата традиція досліджень у рамках соціології молоді, а публікація Є. Головахи про життєві перспективи та професійне самовизначення нових генерацій залишається зразком синтезу теоретичного аналізу та емпіричних фактів [Головаха, 1988]. У дослідженнях переходу молоді від освіти до праці [Оксамитна та ін., 2010], як і в спостереженнях за міжгенераційною мобільністю [Оксамитна, 2011], заведено групувати народжених приблизно в один час у когорти/покоління. Відомі спроби дати своєрідне тлумачення покоління [Бойко, 2011], проаналізувати конфлікт поколінь в Україні [Сенюшкіна, 2013] і труднощі дорослішання [Іваненко, 2019]; популярними є описи ситуацій наймолодших поколінь на ринку праці [Нагорняк, 2020; Колот, Герасименко, 2020]. Оригінальні результати отримано в репрезентативному опитуванні молоді віком 14–29 років, де в таблицях двовимірних розподілів фігурує поділ на п'ятирічні когорти [Зарембо, 2017]. А пошук в українському сегменті Мережі за запитом «теорія поколінь» надасть численні посилання на типологію поколінь від істориків і демографів В. Штрауса і Н. Гоува та її застосування в педагогіці, психології, юриспруденції. Без усього цього як краще, тобто продуктивніше, використати на спільне чи приватне благо властивості та якості представника «Покоління X, Y, Z»? І загалом, обговорення соціальних, політичних, культурних, сімейних проблем із залученням концепту «покоління» точиться

не лишень в експертних колах, а й у публічному дискурсі, де це вже стало чи не загальником [White, 2013: pp. 216–217]. Концепт, що обертається у надто різних середовищах і супроводжується неабияким інформаційним шумом, тим паче потребує уточнення власне соціологічної інтерпретації, того, що допустимо — на підставі вагомих аргументів — іменувати «поколінням».

Нарікання на відсутність точного визначення поняття, точніше, об'єкта уваги та аналізу, що дуже часто трапляються в публікаціях гуманітаріїв і суспільствознавців, завжди драгували представників природознавства, котрі зневажливо іменували соціальні й філологічні дисципліни «псевдонауками». Маючи на увазі, напевно, що такі самовизнання, наділені всіма ознаками самовикриття, здатні лише посилювати поняттєву плутанину, що властиво саме «псевдонаукам». Покоління і насправді часто постає у публікаціях як щось невизначене, спрощене, навіть ілюзорне й метафоричне. Або ж, навпаки, витончено-складне — внаслідок співвіднесеності з історичним, соціальним і культурним контекстами в їхній мінливості в часі, як ми знаходимо це у Б. Дубіна.

Що там казати, такий об'єкт і справді практично марно намагатися точно або універсально визначити: багатоманіття конкретних дослідницьких ситуацій наполегливо вимагає вводити спрощення й накладати обмеження на ареали та переконливість пояснювальних інтерпретацій. Але й тоді подолати ускладнення з операціоналізацією, пристосуванням концепту до потреб емпіричного дослідження вдається не повною мірою. Навіть після звернення до класичних текстів і сучасних публікацій.

Небагата спадщина класиків

Написане О. Контом про покоління ще тільки належить уважно прочитати. Як і чимало іншого в його величезному корпусі праць, воно пройшло повз увагу як адептів, так і істориків соціологічної думки. Не буде перебільшенням сказати, що ніхто із соціологів не доклав зусиль, аби реконструювати те, як людина, котра дала ім'я новій дисципліні, уявляла роль і значущість поколінь у функціонуванні суспільства. І наш подальший виклад украй схематичний і не повний, а за подробицями слід звертатися до О. Конта або, подібно до нас, до фундаментального тритомного дослідження М. Пікеринг у жанрі інтелектуальної біографії [Pickering, 1993, 2009], хоча сама авторка спеціально такий сюжет не розглядала.

В утопії О. Конта про найкращу будову суспільства, описану в четвертому томі «Системи позитивної політики» (докл. див: [Макеєв, 2013]), не знайшлося місця рівності, його місце заступає «fraternity». Те поняття, якому він віддав рішучу перевагу ще у «Курсі позитивної філософії», недвозначно відсилає до багатоманіття відносин, що згуртовують індивідів у солідарні спільноти. У нього не менш як три значення, що утворюють кон'юнкцію. По-перше, «братерство», певна спорідненість усіх з усіма, належність до одного роду, співприсутність із живими і пам'ять про померлих. По-друге, «дружба» на засадах спільності поглядів, цінностей, звичок, устремлінь, взаємної симпатії. По-третє, «співдружність/асоціація/общинність», в основі якої спільні норми, правила, традиції. Системою ритуалів відтворюється повномасштабна конфігурація соціальної

конституенти — контівська мрія про єдине людство, де соціальні та вікові відмінності зберігаються, але жодного статусного значення не мають.

Саме там, в утопії, досі несправедливе за своїми вислідами занепокоєння історії остаточно приборкується. У середині XIX століття пророкування кінця історії надходить від людей, котрі вважають себе вченими. І у О. Конта, і у К. Маркса з Ф. Енгельсом у «Маніфесті комуністичної партії» це було і серйозно, і оптимістично, однак прихильників/утаємнчених виявилось небагато. Конт завдання свого покоління і деяких наступних вбачав у тому, щоб розробити і втілити в життя такі мораль і правила спільного існування, які б остаточно і назавжди гармонізували світ людей — здійснили кардинальну соціальну регенерацію (перестворення, ґрунтовне перероблення). Вказівка на таку, здавалося б, іманентну, місію покоління — це ледь не рефрен у його листуванні з друзями і послідовниками, а також у системі позитивної політики.

Причому попередні покоління такої мети для себе не висували, а наступні житимуть тоді, коли її вже буде досягнуто, й усі біологічні покоління узгоджено почнуть відтворювати розумні та гідні умови й порядки спільного життя. Їм уже не доведеться стикатися з необхідністю щось соціально значуще виробляти, створювати, породжувати — всі ті семантичні відтінки, що присутні в англійському «generation» і його французькому аналогу, але абсолютно відсутні в російському та українському варіантах слова «покоління». Жодних розривів і конфліктів між молодими, зрілими, літніми — «утопія без поколінь», скаже значно пізніше К. Мангайм, не називаючи імен.

Після О. Конта трактування покоління як активного суб'єкта, що здатен і прагне змінювати/удосконалювати суспільство в цілому чи його сегменти, стає загальноживаним у науковому і публічному дискурсі. Внаслідок того, ймовірно, що хибний/утопічний назагал погляд безумовно містить щирі і благородні достоєменності, неспростовні резони; контівське судження про заздалегідь обмірковану або ж інстинктивно обрану активність покоління, безкорисливо і сприятливо спрямовану на інших і всіх взагалі, саме такий. Якщо ж очікування діяльній суб'єктності не виправдується, то згодом почали говорити і писати про «втрачене» покоління, яке внутрішньо «дегенерує», не позначає своєї присутності й нібито самостійно/ініціативно «виключене», яке існує без залучення, без відношення до чого-небудь зовнішнього.

Але тлумачення О. Контом ролі поколінь у перебудові й функціонуванні суспільства і заперечення будь-якої ролі в прийдешньому соціальному порядку так і не було оцінене ані критично, ані із захватом. Е. Дюркгайм жодного разу, схоже, на його праці не посилався, попри загальний інтерес до теми місця і ролі релігії в підтриманні сталості структур і відносин у суспільстві через колективні почуття і ритуали. У М. Вебера у «Протестантській етиці і дусі капіталізму» слово «покоління» зустрічається суто у сполученнях «перше покоління методистів», «два покоління до...», «анабаптисти... дискредитовані... аж до п'ятого покоління». Тобто покоління тут – це або умовно позначена точка на часовій шкалі, або деякий, точно не позначений, але для всіх начебто зрозумілий масштаб (або правило) відліку часу/простору. І тільки в лекціях для публіки, прочитаних у 1915–1918 роках, особливо в «Політиці як покликанні і професії» та в «Науці

як покликанні і професії» лейтмотивом звучить надія на нове покоління політиків і вчених, здатних вибудувати (у контівському лексиконі — регенерувати) більш досконалий життєустрій і світоустрій.

І тому соціологічно чітку розмову про покоління заведено розпочинати від самого начала, а началом є К. Мангайм.

К. Мангайм: побачене і визнане

Працю «Проблема поколінь» вперше було опубліковано 1928 року (див.: [Mannheim, 1952: pp. 276–322]; тут реферується перший переклад англійською; російський переклад уперше опубліковано в № 2 часопису «Новое литературное обозрение» (НЛО) за 1998 рік). У бібліографії 33 джерела, але творів М. Вебера серед них немає. Як і Е. Дюркгайма та О. Конта, котрого хоча й названо, але тільки в одному абзаці. Про покоління розмірковують філософи, антропологи та історики, саме їхні більш-менш вправні розробки становлять і критично оцінюваний контекст, і те, чому слід запропонувати альтернативу.

Проте не викликає сумнівів, що К. Мангайм поділяє зі своїми попередниками в соціології уявлення про процесуальність і мінливість умов і форм спільного існування людей. Причому покоління здатні бути маркерами дискретності соціального часу, вказівками на межі чи розриви у якісно своєрідному стані, подібно до носіїв дюркгаймівських механічної або органічної солідарності в межах великих періодів історії людства. А сьогодні захопливо й зі знанням справи говорять про «глобальні покоління» [Edmund, Turner, 2005]. Покоління можна використовувати і як немудрящу, але виразну метрику соціального простору/ часу, як ми це бачимо у М. Вебера. Одначе мета есею «Проблема поколінь» амбітніша: вперше подати власне соціологічну інтерпретацію такого соціально-біологічного феномену, як покоління, тобто «зняти/розв'язати проблему».

Текст вибудований за класичними науковими зразками — спочатку напрацювання попередників, а потім виклад пропонованої концепції. Складається він із двох нерівних частин; у першій, стислій подано трактування поколінь представниками французького позитивізму і німецьких «наук про дух». Друга ж, значно докладніша містить розвинений словник мови, якою слід висловлюватися в тому разі, коли йдеться про структуру сукупності людей, які живуть одночасно: «Соціологічна проблема поколінь». Причому соціологія, цілковито згідно з Е. Дюркгаймом, вважається наукою про колективні уявлення, яка не практикує репрезентативних опитувань населення.

Що і як думати про покоління, певен К. Мангайм, визначається більш загальною проблемою. Для О. Конта і для всього комплексу соціальних і гуманітарних наук такою був прогрес, видимий рух історії, те, як суспільство щодо своїх компонентів та міри узгодженості між ними оновлюється (ювенілізується) з кожною зміною поколінь. Але позитивізм задовольнявся констатацією, що темп прогресу обмежений біологічною тривалістю зміни поколінь терміном у 30 років. Для індивіда це вік максимуму творчих здібностей, та якби дистанцію між поколіннями можна було скоротити, то й прогрес пришвидшився б. Іншими словами, спостереженню підлягає прогрес, а покоління є і способом

розрізняти зміни, і, в принципі, статистично обчислюваним чинником, що визначає швидкість і ритм еволюції історії.

На відміну від позитивістської традиції, в німецькій, історико-романтичній в осяганні покоління інтуїції варто віддати рішучу перевагу перед калькуляцією меж, часових контурів покоління. Фокус дослідницьких зусиль варто встановити (у тексті посилання на В. Дильтая) на розумінні інтелектуальної еволюції, оскільки історія ідей не квантифікується. І тоді акцент переноситься на спільне існування поколінь, на циркуляцію і конкуренцію відмінних ідеалів і цінностей, на способи їх поширення, нав'язування, відхилення. Сам час тут — не зовнішня рамка у вигляді вічного хронометра, але час, даний у переживанні, позначуваний водночас і як життєвий шлях, і як призначення, і як вибір, і як можливість, і як обмеження. Що, втім, зовсім не гарантує зв'язок часів, що може зазнавати фатального розпаду, коли ті, хто живе разом, перестають бачити одне в одному сучасників. Сам час набуває множинних вимірів: через практики та потяги індивідів він подрібнюється не на свої природні одиниці, але диференціюється на різноякісні «часи», фактично — на різноякісні покоління.

У соціології (друга частина роботи) інтерес до покоління є неунікненним унаслідок необхідності зрозуміти чинники та особливості соціальних змін. Традиційно будь-який об'єкт тут розглядають у стагиті та в динаміці з урахуванням історичного контексту. Дослідження (аналіз) покоління передбачає кілька обов'язкових дій.

По-перше, встановлюють *структуру покоління* (соціальна локалізація), оскільки покоління вочевидь неоднорідне. Воно складається зі спільнот, які утворені на засадах взаємної симпатії, спільних ідеалів, інтересів, цінностей, разом здійснюваних дій чи обрядів. Такими бувають сім'я, кліка, асоціація, гурток, спілка, клан, секта. Настільки ж рівноправним елементом структури покоління є місце в системах економічних і владних відносин — класи/класові позиції. Не має сенсу говорити про покоління взагалі, більша конкретність досягається при розрізненні «одиниць/частин/елементів покоління», «актуальне покоління», «позиція покоління» [Mannheim, 1952: pp. 288–289, 303, 305–306, 308, 311].

По-друге, належність до певного елемента структури, займана позиція виводить за обрій доступності багатоманітні інші способи мислити, сприймати, відчувати, діяти [Mannheim, 1952: pp. 296–298]. Але локалізація, успадкована чи зумовлювана трапунком, не тільки обмежує, а й встановлює стандарти й можливості осмислення світу та дій у ньому. Завдання дослідника полягає в тому, щоб *відкривати й описувати такі властиві/приписувані позиції нездійсненності та евентуальності*.

По-третє, оскільки покоління (вікова категорія) належить до конкретного соціально-історичного контексту, то його конститутивними ознаками є стратифіковані між поколіннями та всередині окремого покоління *життєвий досвід* [Mannheim, 1952: p. 297], *способи і зразки відчувати, мислити, діяти*. Засвоєння норм та установок, формування звичок, манер і стандартів взаємодії зі «своїми» та з «чужими» відбувається в процесі дорослішання, переходу від дитинства до юності, зрілості, старіння. Відстежуванню підлягає не просто біологічний ритм життя, але, в сучасній термінології, етапи *соціалізації*, практики присвоєння

суспільством індивідів і, навпаки, різні форми опору їм, неприйняття суспільства, що їх дотепер політкоректно називають «девіантною поведінкою». Іншими словами, слід не випустити з уваги завжди наявну стратифікацію досвіду.

По-четверте, встановленню експериментально підлягає те, як досвід і зразки переміщуються між поколіннями і яких модифікацій зазнають, що у трансльованій спадщині приймають, а що відкидають як непотрібний баласт знань і вмінь [Mannheim, 1952: pp. 296, 299–301]. Увага, зосереджена на ролі пам'яті в забезпеченні спадкоємності, на особливостях інкорпорації минулого в теперішнє, одночасно передбачає небайдужий нагляд за тим, що праведно/неправедно забувають або активно викорінюють. А також — зацікавленість у майбутньому, адже окремі фракції покоління (що мають певні позиції) здатні створювати нові патерни поведінки і сприйняття (установки, інтелектуальні тренди), хоча ніколи не можна впевнено стверджувати, чи відбувається при цьому зростання спільного культурного капіталу.

По-п'яте, плин життя покоління нерідко переорієнтовується або радикально перетворюється подіями, що їх К. Мангайм називає «новими контактами» [Mannheim, 1952: pp. 293–294, 301]. Тим, що розділяє час на «до» і «після», слугує початком «нового життя». Переїзд із сільської місцевості в місто, закінчення навчання, влаштування на роботу є саме такими. Відмінні між собою реакції на раптові життєві обставини здатні формувати особливі субкатегорії в рамках одного покоління згідно із формувальним принципом у вигляді «ентелехії покоління», фокуса (центру) спрямованості до нових можливостей утверджувати своєрідну ідентичність, особливий «стиль покоління». Такі субкатегорії, у термінології есею «поколінська фракція/модуль» (generation unit), є мобілізованими утвореннями, сформованими політичними подіями або культурними преференціями (сучасне трактування «нових контактів» див.: [Bristow, 2016: pp. 19–42]). Крім того, пришвидшення соціальних процесів, що зумовлює зсуви у способах сприймати, думати і реагувати, сприяє появі «провісників» майбутніх соціальних і ментальних станів, adeptів прийдешнього реформатування порядків стратифікації та диференціації — у тексті іменованих актуальним поколінням. І якщо вікова когорта (ровесники) є біологічною константою, то покоління — річ фантомна, воно може виникнути, стати соціальним фактом, а може і не виникнути [Mannheim, 1952: pp. 302–315].

Як соціологові знання і пізнання К. Мангайму не цікаво підшукувати якомога точніше визначення того, що таке покоління — не те щоб низьке, але не обов'язкове для методолога заняття встановлювати ознаки, що конституують таку спільноту. Інша річ — створювати прийоми спостереження, формулювати правила розпізнавання об'єкта спостереження. Виконання завдання першої важливості полягало в тому, щоб уявити та осмислити покоління в усій складності/багатовимірності, що не зводиться до визначення. Запропонований ним словник (набір концептів) задає контур можливості сприймати, відчувати, бачити й дізнаватися. Натомість завдання опису й пояснення явищ і процесів у соціології поколінь, певен К. Мангайм, другорядні.

Проблеми з «Проблемою поколінь» К. Мангайма

Разом з тим у другій половині ХХ століття в англomовній науковій і навколонуковій літературі, у публічному дискурсі та мас-медіа утвердилося те, що почали називати «generationalism», з незручною для читання, тому відсутньою у нас у публікаціях, транслітерацією «генераціоналізм» або перекладом «поколіннізм». Де суфікс «-ізм» — лишень легковажний, на наш смак, знак безмежних онтологічних і когнітивних претензій аналізу поколінь (поколінського аналізу) та його практичних застосувань, що не впливають із класичного тексту. Вони — результат волюнтаристського розширення, що його угледів і визнав фахівець із соціології знання, яке, своєю чергою, обертається прибілизністю описів і трактувань [Purhonen, 2016: pp. 103–107].

Поле сприйняття есею «Проблема поколінь» у нинішньому столітті розташоване між двома контрастними трактуваннями, хоча їхні фінальні констатації майже подібні. К. Мангайма шанують, беззастережно визнають як патріарха соціології поколінь, а публікація есею посприяла інституціоналізації оригінального напрямку в дисципліні. Але виникає сумнів — чи уважно його читають. Як приклад пошлемося на дві полярні за наявним у них ставленням до К. Мангайма статті в поважних соціологічних часописах. В одній його ім'я названо, але тим усе й обмежується. У другій розлого обґрунтовується фактична відмова від теоретичної спадщини, що міститься в есеї 1928 року.

У першому випадку йдеться про статтю Дж. Вайта «Thinking generations» про те, як належить думати про покоління, де докладно розглянуто, що ж таке «generationalism» [White, 2013]. У викладеній передісторії цього явища К. Мангайм, де йому начебто належить бути поряд зі старшим сучасником Х. Ортегою-і-Гасетом, його зовсім не згадано. Лише двічі про нього йдеться як про «великого теоретика» поняття «покоління» та у зв'язку з «одинацями покоління», хоча деякі викладені сюжети дуже нагадують ті, що містяться в есеї майже столітньої давнини [White, 2013: pp. 222–231]. Цю обставину аж ніяк не можна визнати випадковою. У ХХІ столітті дослідники, котрий працює в парадигмі «generationalism», а відтак вважає конфлікт поколінь тим ресурсом, що забезпечує рух історії, не витягти нічого повчального із доволі давно опублікованої методологічної розробки. В англійському перекладі есею К. Мангайма слово «конфлікт» трапляється тільки одного разу — в цитаті з М. Гайдегера.

Критичну ревізію класичного тексту на предмет його евристичної доречності за сучасного погляду на покоління знаходимо у статті С. Абоїм та П. Васконселоса [Aboim, Vasconcelos, 2014]. Тут здійснено експлікацію найсуттєвішого у К. Мангайма в дефініції покоління, що, на думку авторів, редукується до трьох аспектів: позиція, актуальне покоління (покоління як суб'єкт), одиниці/елементи. Однак всі три конститутивні ознаки не є задовільними через властиву їм проблематичність, що впливає з особливостей концептуальних уявлень, які передують обґрунтуванню практик ідентифікації покоління і супроводжують його; вони не вносять ясності в розуміння есею К. Мангайма, радше затуляють теоретичну і прагматичну перспективу. У статті С. Абоїм і П. Васконселоса йдеться про уявлення К. Мангайма про час, про покоління як суб'єкт соціаль-

них змін, про одиницю/елемент покоління, про самосвідомість/сприйнятливність покоління, що й докладно аналізується.

Нагадування не ототожнювати вікову когорту із поколінням наявне у відповідних публікаціях, присутнє воно й у реферованих співавторів. Вони небезпідставно наполягають на тому, що простий шерех вікових когорт (ровесників), навіть дві когорти, взяті з певним інтервалом, аж ніяк не утворюють покоління, а порівняння їх виявляється співвіднесенням не поколінь, а різних соціально-економічних і політичних станів/контекстів, у яких не із власної волі опинилися дві вікові когорти. Настільки ж метафоричним є й ім'я «покоління», приписуване «одноокласникам» або всім студентам, що одночасно навчаються у вищому навчальному закладі. Утім, це слушно й щодо будь-яких етапів «життєвого шляху». Ніхто не заперечує: покоління оформлюється в особливе «соціальне об'єктно-суб'єктне утворення» під дією комплексу значущих подій та умов життя, що й задає частіше тимчасові, ніж постійні, межі як між поколіннями, так і всередині покоління. Але звідси практично ніколи не робиться узгоджуваний з теоретичними побудовами К. Мангайма висновок про припустимість і можливість обставин та подій, що перетворюють вікову когорту (ровесників) у покоління.

Подібно до автора першої статті, С. Абоїм і П. Васконселос визнають заслуги К. Мангайма, але переконані, що розв'язання проблеми поколінь слід шукати не там, куди сучасного соціолога спрямовує класик; не у вихідному тексті, а за його межами. Можливо, не станемо сперечатися, звернення до сучасних понять «структура» та «агентність» (structure & agency) насправді дає змогу зняти виявлені ними суперечності й обмеженості позиції, викладені в есеї. Але важко позбутися відчуття, нібито полеміка і наведена аргументація спричинені недостатньо вдумливим прочитанням публікації, котру всі відносять до рубрики «класика».

Між контрастними за способом неприйняття спадщини К. Мангайма знаходиться місце і спробам поповнити його пізнішими досягненнями соціологічної думки. С. Пурхонен, скажімо, пропонує скористатися трактуванням П. Бурдьє процедури класифікації в соціології [Purhonen, 2016]. Виокремлювані соціологом категорії не є «реальними» групами, вони сконструйовані: «класи на папері» — чи не найвідоміше визначення ним результату рознесення за великими рубриками близьких за значенням емпіричних ознак. Проте індивіди, котрі спілкуються між собою, як правило, культивують усвідомлення і відчуття належності якщо не до спільної долі, то до подібного контексту існування, а тому є інтенціональними у намаганнях бути представленими в соціальному і медійному просторі.

Але присутність там забезпечують призначені чи неповноваженими ораторами, ідеологами, виразниками інтересів і думок конструйованої платформи «ми — покоління». Це ті, хто наділений правом чи здатністю репрезентувати колективну ідентичність у вигляді досвіду натхнення, потрясіння, розчарування і пам'яті про них, хто найгучніше або найпереконливіше робить це вперше: «інтелектуальна фракція» покоління, її еліта, представлена лідерами-провісниками, письменниками, митцями. Дискурсивні практики (промови, проклама-

ції, маніфести, белетристика) підсилюють тенденцію мобілізації/об'єктивзації покоління, внаслідок чого дедалі більше індивідів зараховують себе до такої спільноти й розуміють, що належить до неї [Purhonen, 2016: pp. 108–109].

Сучасне покоління соціологів не вступає в конфлікт з родоначальником дисципліни, претендуючи лише на розвиток та уточнення висловленого ним. Д. Конолі, наприклад, м'яко переконує нас у тому, що Н. Еліас, сучасник К. Мангайма, хоча й не писав спеціально про генерації, але у своїх працях пропонує більш емпірично релевантну їх інтерпретацію [Connolly, 2019]. Шанобливе ставлення до залишеної К. Мангаймом спадщини уявлюється й у вигляді докору дослідникам, котрі чи то забули, чи то ігнорують аналітичний потенціал, властивий концепту «покоління». Саме такою є тональність вступу до колективної монографії за редакцією Д. Едмундс і Б. Тернера, присвяченої свідомості покоління [Edmunds, Turner, 2002: pp. 1–12]. А в першому її розділі Б. Тернер описує соціальну історію Англії першої половини ХХ століття на прикладі індивідів, котрі воювали, і поетів та письменників, котрі не воювали, у вигляді динаміки зміни «активних» і «пасивних» фракцій/модулів покоління під впливом травматичної події, якою була Перша світова війна.

Дж. Бристоу не відмовити в поважному і співчутливому ставленні до спадщини К. Мангайма, що увиразилося в її невеликій праці про нові напрями в соціології поколінь [Bristow, 2016]. Проте часи змінюються, виникають незвичні тематизації, що виявляють лакуни в підході фундатора до проблеми поколінь. Історія покоління не для нього одного була, передовсім, історією чоловіків. Утім, не дуже давня актуалізація гендерної проблематики природно поміщає в поле дослідницького інтересу проблематику сім'ї, шлюбу, батьківських і материнських функцій, інтимності й репродуктивної поведінки в контексті дедалі більшого прагматизму підходу індивідів до «один раз даного життя» [Bristow, 2016: pp. 7–12; 113–116].

Деякі підсумки

Частий у публікаціях закид у тому, що теорія поколінь К. Мангайма не має емпіричних імплікацій, виглядає правдоподібним, однак таким не є. Глобальні процеси та стани — динаміка і взаємодія біологічних, соціальних і культурних чинників у конституюванні поколінь, вплив поколінь на історичну динаміку, на «дух часу», до якого апелював К. Мангайм, — загалом навряд чи доступні соціологічному дослідженню, зорієнтованому на кількісні чи якісні методи. Деяко спантеличує і та обставина, що «Проблема поколінь» дотепер не прочитана як есей про метод, про послідовність пізнавально-пошукових дій, що дають змогу скласти більш-менш достовірне уявлення про досліджуване явище. Можна по-іншому, деяко незграбно: як вчинити, щоб у підсумку отримати щось, схоже на «покоління». І не для того, щоб розповісти про інше — про відмінності й розриви соціальної тканини, роз'єднання і конфлікт, про історичну динаміку та її агентів — але суто про нього самого.

Соціологічне трактування генерації та її соціальної структури у К. Мангайма, як нам видається, зводиться до таких висловлювань-запевнень, що є сумішшю морфологічних елементів, головних і другорядних чинників диференціації

та стратифікації однолітків (вікової когорти), а також домінантних когнітивних домагань. Покоління, відтак, постає як спільнота близьких за віком індивідів, що характеризується деяким набором ознак, кожна з яких може бути основою класифікації/структурації. Когнітивна доречність генералізацій, отриманих операцією з групування індивідів у категорії, підтверджується або спростовується не раз і назавжди, але ситуативно, а достовірність інтерпретацій описаної дослідником проблемної ситуації завжди залишає шанс для сумніву. Вікова когорта у статусі покоління вочевидь є неоднорідним об'єктом, а конструкти у вигляді продуктів операції таксономії — не більш ніж аналітичними інструментами суспільствознавця, релевантність яких періодично наново тестується емпіричним матеріалом (А).

Покоління, далі, можна визначити як певну колективну, більш-менш чітко усвідомлювану ідентичність, локалізовану в певному соціально-культурному, політичному, часовому контексті, із заданою в ньому і самостійно винайденою роллю позитивної чи негативної модальності, привнесеної ззовні або тільки заповзятливо визнаної. Ідентичність з імпліцитним набором зразків як відчувати, сприймати, оцінювати, пам'ятати, реагувати через думки чи дії (Б).

За деяких, апріорно не встановлюваних обставин у покоління є шанс стати суб'єктом перетворювальної (інноваційної) дії, спрямованої на вдосконалення/зміну соціальних порядків і відносин. Покоління припустимо чи цікаво вивчати на предмет того, чи є воно значущим чинником (сьогодні говорять «драйвером») соціальної динаміки, чи скористалося воно таким випадковим шансом (В). Покоління — і суто біологічний феномен (індивіди, що народилися в одному році, а також наступне покоління через, як у К. Мангайма, 30 років), і «соціально сконструйований» подіями чи «новими контактами». Події ці, здебільше незвані вторгнення, виявляються щепленнями часу в тіло покоління, викликаючи реакцію диференціації, проводять межу між поколіннями й усередині того, що охоплено подією, формуючи відчуття (емоції) та усвідомлення індивідами єдності/співпричетності та дистанціювання, солідарності та відчуження. С. Пурхонен, перефразуючи П. Бурдьє, нагадує, що окремі вікові когорти з більшою ймовірністю є поколінням, ніж інші. Значущі історичні події підвищують, безумовно, шанси для вікової когорти іменуватися поколінням. До того ж події зазвичай увиразнюють позначку на осі часу — початок чи обіцянку змін, не проговорюючи про гарантії та тривалість процесу. І, фактично, залишаючи прерогативу абстрагуватися від жорсткості інститутів та невіддатливості приватних і групових інтересів, а також вибудовувати очікування та плекати ілюзії здійсненності благих бажань та ідеалів, що є в розпорядженні індивідів (Г).

Одночасне співіснування поколінь (генерацій) природним чином запроваджує історичний вимір, історію — минуле, теперішнє, майбутнє. Тим самим актуалізується проблема наступності та успадкування в процесі соціалізації нових поколінь, а також транслявання досвіду та пам'яті в майбутнє. Соціолог, відповідно до відомої настанови Ч.Р. Мілза, для розуміння того, що відбувається, зобов'язаний співвідносити біографію та історію (Д).

Багата лексика виявлення просторово-часової гетерогенності покоління є *способом спостереження* (прерогатива соціолога) за соціальною динамікою з одночасно помірними домаганнями бути *способом її пояснення*, оскільки, згідно з К. Мангаймом, покоління — лише один з багатьох і явно не домінуючий чинник трансформації порядків та ієрархій (Е).

Отже, соціологія соціальної структури покоління переважно є способом спостереження, фіксації та опису трансформацій морфологічної будови спільноти, іменованої «генерація». Неоднорідність вікової когорти продиктована походженням із різних типів сімей і народженням в конкретному регіоні й типі поселення. У перебігу первинної соціалізації формуються спільні зразки світосприйняття і світобачення, ставлення до минулого, теперішнього і майбутнього на підставі інтерналізованих цінностей, стандартів і норм поведінки. Міра стратифікованості заданих народженням життєвих шансів і можливостей згодом коригується або ж закріплюється інститутами середньої та вищої освіти, що відстежується в дослідженнях фахової та статусної мобільності. Події здатні звести вікову когорту в статус покоління, сконструювати ідентичність («ми», спільні способи відчувати, думати, діяти) і, майже одночасно, диференціювати ровесників, встановити відмінності та дистанції.

Джерела

- Бойко, В.А. (2014). Феномен покоління: особливості соціологічної концептуалізації. *Грані*, 12 (116), 158–162.
- Дубин, Б. (2002). Поколение: социологические границы понятия. *Мониторинг общественного мнения*, 2 (58), 11–15.
- Головаха, Е. (1988). Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. Киев: Наукова думка.
- Заборовский, В. (2005). Эволюция социальной структуры: перспектива поколений. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 1, 8–35.
- Зарембо, К. (2017). Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування. За ред. К. Зарембо. Київ: Центр «Нова Європа».
- Іваненко, О. (2019). Покоління Y: чи легко бути молодим. *Соціальні виміри суспільства*, 11 (22), 304–319.
- Колот, А.М., Герасименко, О.А. (2020). Покоління Z і соціально-трудова платформа «Праця 4.0»: імперативи взаємодії. *Демографія та соціальна економіка*, 2 (40), 103–138.
- Левада, Ю. (2001). Поколения XX века: Возможности исследования. *Мониторинг общественного мнения*, 5 (55), 7–14.
- Левада, Ю., Шанин, Т. (2005). *Отцы и дети: поколенческий анализ современной России*. Москва: Новое литературное обозрение (НЛО).
- Магун, В. (1998). *Революция притязаний и изменение жизненных стратегий молодежи: 1985–1995 годы*. Москва: Институт социологии РАН.
- Макеев, С. (2013). Огюст Конт: біля витоків соціологічної уяви. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 184–198.
- Нагорняк, К.М. (2020). Цінності поколінь X, Y та Z в Україні. *Український соціум*, 2 (73), 110–122.
- Оксамитна, С., Виноградов, О., Малиш, Л., Марцинюк, Т. (2010). *Молодь України: від освіти до праці*. Київ: Національний Університет «Києво-Могилянська академія».
- Оксамитна, С. (2011). *Міжгенераційна класова та освітня мобільність*. Київ: Національний Університет «Києво-Могилянська академія».

Радаев, В. (2019). *Миллениалы: Как меняется российское общество*. Москва: Высшая школа экономики.

Сенюшкіна, Т. (2013). Проблема досягнення міжпоколінної солідарності в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*, 5 (67), 184–221.

Шанин, Т. (2005). История поколений и поколенческая история России. *Человек, Сообщество, Управление*, 3, 6–25.

Aboim, S., Vasconcelos, P. (2014). From political to social generations: A critical reappraisal of Mannheim's classical approach. *European Journal of Social Theory*, 17 (2), 165–183.

Bristow, J. (2016). *The Sociology of Generations. New Directions and Challenges*. London: Palgrave Macmillan.

Connolly, J. (2019). Generational Conflict and the Sociology of Generations: Mannheim and Elias Reconsidered. *Theory, Culture & Society*, 36 (7–8), 153–172.

Edmunds, J., Turner, B. S. (2002). Introduction: Generational Consciousness, Narrative and Politics. In: *Generational Consciousness, Narratives, and Politics*. Ed. by J. Edmunds, B.S. Turner. New York, Oxford: Rowman & Littlefield.

Edmunds, J., Turner, B. S. (2005). Global generations: social change in the twentieth century. *The British Journal of Sociology*, 56 (4), 559–577.

Mannheim, K. (1952). The Problem of Generation. In: *Essays on the Sociology of Knowledge*. Oxford University Press.

Pickering, M. (1993, 2009). *Auguste Comte. An intellectual biography*. Cambridge University Press. [Vol. I, 1993; Vol. II, 2009; Vol. III, 2009].

Purhonen, S. (2016). Generations on paper: Bourdieu and the critique of «generationalism». *Social Science Information*, 55 (1), 94–114.

White, J. (2013). Thinking generations. *The British Journal of Sociology*, 64 (2), 216–247.

Отримано 12.03.2021

References

Aboim, S., Vasconcelos, P. (2014). From political to social generations: A critical reappraisal of Mannheim's classical approach. *European Journal of Social Theory*, 17 (2), 165–183.

Boiko, V.A. (2014). The phenomenon of generation: features of the sociological conceptualization. [In Ukrainian]. *Facet*, 12 (116), 158–162. [= Войко 2014]

Bristow, J. (2016). *The Sociology of Generations. New Directions and Challenges*. London: Palgrave Macmillan.

Connolly, J. (2019). Generational Conflict and the Sociology of Generations: Mannheim and Elias Reconsidered. *Theory, Culture & Society*, 36 (7–8), 153–172.

Dubin, B. (2002). Generation: sociological boundaries of the concept. [In Russian]. *Public opinion monitoring*, 2 (58), 11–15. [= Дубин 2002]

Edmunds, J., Turner, B. S. (2002). Introduction: Generational Consciousness, Narrative and Politics. In: *Generational Consciousness, Narratives, and Politics*. Ed. by J. Edmunds, B.S. Turner. New York, Oxford: Rowman & Littlefield.

Edmunds, J., Turner, B. S. (2005). Global generations: social change in the twentieth century. *The British Journal of Sociology*, 56 (4), 559–577.

Golovakha, E. (1988). *Life perspective and professional self-determination of youth*. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [= Головаха 1988]

Ivanenko, O. (2019). Generation Y: is it easy to be young. [In Ukrainian]. *Social dimensions of society*, 11 (22), 304–319. [= Іваненко, 2019]

Kolot, A.M., Herasymenko, O.A. (2020). Generation Z and socio-labor platform «Work 4.0»: interaction imperatives. [In Ukrainian]. *Demography and social economy*, 2 (40), 103–138. [= Колот, Герасименко 2020]

- Levada, Y. (2001). Generations of the 20th Century: Research Opportunities. [In Russian]. *Public Opinion Monitoring*, 5 (55), 7–14. [= Левада 2001]
- Levada, Y., Shanin, T. (2005). *Fathers and Sons: A Generational Analysis of Contemporary Russia*. [In Russian]. Moscow: Novoye literaturnoe obozrenie (NLO). [= Левада, Шанин 2005]
- Magun, V. (1998). The revolution of aspirations and changes in the life strategies of young people: 1985–1995. [In Russian]. Moscow: Institute of Sociology RAS. [= Марун 1998]
- Makeiev, S. (2013). Auguste Comte: at the origins of the sociological imagination. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 184–198. [= Makeiev 2013]
- Mannheim, K. (1952). The Problem of Generation. In: *Essays on the Sociology of Knowledge*. Oxford University Press.
- Nagorniak, K.M. (2020). Generation X, Y and Z values in Ukraine. [In Ukrainian]. *Ukrainian society*, 2 (73), 110–122. [= Нагорняк 2020]
- Oksamytna, S., Vynohradov, O., Malysh, L., Martseniuk, T. (2010). *Youth of Ukraine: from education to work*. [In Ukrainian]. Kyiv: National University «Kyiv-Mohyla Academy». [= Оксамитна 2010]
- Oksamytna, S. (2011). *Intergenerational class and educational mobility*. [In Ukrainian]. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy. [= Оксамитна 2011]
- Pickering, M. (1993, 2009). *Auguste Comte. An intellectual biography*. Cambridge University Press. [Vol. I, 1993; Vol. II, 2009; Vol. III, 2009]
- Purhonen, S. (2016). Generations on paper: Bourdieu and the critique of «generationalism». *Social Science Information*, 55 (1), 94–114.
- Radaev, V. (2019). *Millennials: How Russian society is changing*. [In Russian]. Moscow: High School of Economics. [= Радаев 2019]
- Seniushkina, T. (2013). The problem of achieving intergenerational solidarity in Ukraine. [In Ukrainian]. Scientific notes of the I.F. Kuras Institute for Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 5 (67), 184–221. [= Сенюшкіна 2013]
- Shanin, T. (2005). The history of generations and the generational history of Russia. [In Russian]. *Human, Community, Governance*, 3, 6–25. [= Шанин 2005]
- White, J. (2013). Thinking generations. *The British Journal of Sociology*, 64 (2), 216–247.
- Zaborovskii, V. (2005). Evolution of social structure: a generational perspective. [In Russian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 8–35. [= Заборовский 2005]
- Zarembo, K. (2017). *Ukrainian Generation Z: values and guidelines. Results of a nationwide survey*. [In Ukrainian]. Kyiv: Tsentr «Nova Yevropa». [= Зарембо 2017]

Received 12.03.2021

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО, СЕРГІЙ МАКЕЄВ

Соціологія соціальної структури покоління

У соціології поняття «покоління» зазвичай відсилає до різних соціальних категорій. Це і когорта ровесників, і когорта з декількох років народження — як в дослідженнях соціальної мобільності, а також спільнота тих, хто поділяє прийнятні цінності, одночасно пережив значущі події, є носієм схожого досвіду і пам'яті. Оскільки О. Конт, Е. Дюркгайм та М. Вебер не сказали про покоління нічого значущого, остільки теоретичну рефлексію в сучасній літературі продовжує порушувати головний есей К. Мангайма «Проблема покоління». Вміщені в ньому пізнавальні інтуїції мають пріоритетний статус, але в опублікованих оглядах констатується, що емпіричний потенціал викладеної там концепції мінімальний, а нові часи вимагають нових підходів до аналізу ролі поколінь в інтенсифікації соціальної динаміки та руху історії. У статті позначені концептуальні рамки спостереження за соціальною структурою покоління.

Ключові слова: К. Мангайм, соціальна структура, покоління, вікова когорта, подія, пам'ять

НАТАЛИЯ КОВАЛИСКО, СЕРГЕЙ МАКЕЕВ

Социология социальной структуры поколения

В социологии понятие «поколение» обычно применимо к самым разным социальным категориям. Это и когорта ровесников, и когорта из нескольких годов рождения — как в исследованиях социальной мобильности, а также общность тех, кто разделяет приемлемые ценности, одновременно пережил значимые события, является носителем сходного опыта и памяти. Поскольку О. Конт, Э. Дюркгейм и М. Вебер не сказали о поколении ничего значимого, постольку теоретическую рефлексию в современной литературе продолжает возбуждать основополагающее эссе К. Маннгейма «Проблема поколений». Содержащиеся в нем познавательные интуиции имеют приоритетный статус, но в публикуемых обзорах констатируется, что эмпирический потенциал изложенной там концепции минимален, а новые времена требуют новых подходов к анализу роли поколений в интенсификации социальной динамики и движения истории. В статье обозначены концептуальные рамки наблюдения за социальной структурой поколения.

Ключевые слова: К. Маннгейм, социальная структура, поколение, возрастная когорта, бытие, память

NATALIA KOVALISKO, SERHII MAKEIEV

Sociology of generation's social structure

In sociology, the concept of «generation» is usually applied to a wide variety of social categories. This is a cohort of peers, and a cohort of several years of birth — as in studies of social mobility, as well as a community of those who share acceptable values, simultaneously experienced significant events, is a bearer of similar experiences and memories. Theoretical reflection in modern literature continues to excite the fundamental essay of K. Mannheim «The Problem of Generations». The cognitive intuitions it contains have a priority status, but the published reviews state that the empirical potential of the concept outlined there is minimal, and new times require new approaches to analyzing the role of generations in the intensification of social dynamics and the movement of history.

Sociology of the social structure of a generation is mainly a way of observing, fixing and describing the transformations of the morphological structure of a community. The heterogeneity of the age cohort is prescribed by origin from different types of families and birth in a particular region and type of settlement. In the course of primary socialization, general patterns of worldview and worldview are formed, an attitude to the past, present and future on the basis of internalized values, standards and norms of behavior. The degree of stratification of life chances and opportunities given by birth is subsequently corrected or fixed by institutions of secondary and higher education, which is monitored in studies of professional and status mobility. Events are capable of elevating an age cohort to the status of a generation, constructing an identity («we,» shared ways of feeling, thinking, acting) and, almost synchronously, differentiating peers, establishing differences and distances.

Key words: K. Mannheim, social structure, generation, age cohort, event, memory